

Ethische uitdagingen en antwoorden

Ethiek is een onderwerp dat veelal abstracte, filosofische vragen oproept. In een maatschappij gevormd door globalisering, secularisatie en postmodernisme is er echter een groeiende vraag naar toegepaste ethiek. Hoe gaan we om met de hedendaagse morele vraagstukken die nieuwe technologie, zoals biomanipulatie ons biedt? Hoe verhoudt zich de wens om maatschappelijk verantwoord te ondernemen tot de groeiende kritiek op zaken als belastingontwijking en kinderarbeid? Ook de overheid staat voor tal van nieuwe morele keuzes aangaande bijvoorbeeld immigratie en privacy. Strategen bij waterbedrijven worden evengoed uitgedaagd door ethische dilemma's zoals het afwegen van korte-termijn versus lange-termijn kosten en baten, individuele versus publieke belangen, de verdeling van risico's en verantwoordelijkheden, en de verhouding tussen mensen, milieu, en winst. De theorie benadrukt dat beslissers tot weloverwogen keuzes moeten komen over de toepassing van ethische principes in uiteenlopende situaties. Er zijn bruikbare hulpmiddelen voor de praktijk van de waterbedrijven, maar de ethiek blijft ambigu.

Consequenties voor u

	Laag	Middel	Hoog	Beknopte uitleg
Impact				Publieke imago en vertrouwen
Zekerheid				Noodzaak is groeiende

Beeld: De pragmatisme stelt dat absolute goed en kwaad niet bestaat, maar hoe vertaalt dit zich naar de praktijk?

Trendbeschrijving en achtergrond

Deze trendalert begint met een korte introductie van ethiek en de ontwikkelingen in de toegepaste ethiek in het bijzonder. Vervolgens staan we stil bij het mondiale handvest voor waterethiek dat nu nog in de maak is. Na het identificeren van een aantal actuele vraagstukken in de Nederlandse watersector wordt gekeken naar bestaande afwegingskaders. De bestaande benaderingen laten zich kenmerken door vinklijsten waarin specifieke principes, criteria en/of prestatie-indicatoren afgewogen worden. We staan stil bij de voor- en nadelen van afwegingsmodellen en keurmerken als middel om de ethiek toe te passen en eindigen met de bredere relevantie van de beschreven ontwikkelingen voor de Nederlandse waterbedrijven.

De toegepaste ethiek

De ethiek komt snel in de mode nadat een organisatie of sector zichtbaar ethische wanprestaties levert. Misschien dankzij ethisch falende bankiers die na de crisis van 2008 veel media-aandacht kregen zijn andere sectoren ook naar zichzelf gaan kijken. Burgers zijn ook kritischer geworden. In het bedrijfsleven lijkt er steeds meer aandacht te zijn voor normatieve vragen. De bedrijfsethiek floreert. Maar als de bron van dit 'moreel gedrag' bij de verwachtingen van anderen ligt dan is er meer sprake van 'conformisme' dan van toegepaste ethiek (zie Tabel 1). Wanneer bedrijven bijvoorbeeld lonen matigen en milieuschade reduceren alleen omdat dit in de samenleving wordt verwacht, wordt de moraliteit vooral ingegeven door reputatie-, marketing- en risicomanagement. De morele

opportunist is nooit ver weg wanneer economische doelstellingen leidend zijn. Tegelijkertijd is het moeilijk om te beoordelen of we momenteel een trend zien richting groeiend conformisme na een ethische crisis, of dat bedrijven authentiek op basis van het algemeen belang willen handelen. De trend die we signaleren is waarschijnlijk een combinatie van beide.

Oriëntatie	Bron	Overweging	Vraag
1. Egoïsme	Eigen belang	Genot, gewin, continuïteit	Wat levert mijn het meeste op?
2. Legalisme	Wetten en regels	Boetes, rechtspraak	Wat eisen de wetten en regels van mij?
3. Conformisme	Verwachtingen anderen	Reputatie, acceptatie	Wat verwachten anderen van mij?
4. Ethiek	Afgewogen belang	Geweten en algemeen belang	Wat is voor alle betrokkene n het beste?
5. Altruïsme	Alleen belang anderen	Liefde, opoffering	Waarmee zijn anderen het meest geholpen?

Tabel 1: Kenmerken van vijf oriëntaties voor moreel gedrag (Boschma, 2016).

De ethiek wordt door sommigen als een beperkend mechanisme gezien: het bepalen van wat wel of niet mag. Discussies over ethische vraagstukken worden (door wateringenieurs) ook wel ervaren als een soort hoogvliegende en vooral onbruikbare vorm van filosoferen. Bekende grappen gaan in de trant van "als

je twee ethici voor een discussie uitnodigt dan krijg je drie perspectieven". Sommige vragen hebben ook gewoon geen praktisch antwoord: Wat heeft intrinsieke waarde, en wat niet? Wat maakt de ene handeling goed of fout? De antwoorden hangen af van wie je vraagt.

Anders gezegd, zoals het postmodernisme ons geleerd heeft, bestaan er geen meta-standpunten die zonder filter toegang tot 'de waarheid' bieden. Alles is relatief, en ieder mens leeft in zijn eigen fragment van de werkelijkheid. Omdat perspectieven op 'juist leven' ideologisch bepaald zijn, zorgt de globalisering voor steeds meer en nieuwe confrontaties tussen (morele) perspectieven. Dit vergroot ook de vraag naar toegepaste ethiek – middelen om deze normatieve vraagstukken het hoofd te bieden.

Belangrijke thema's binnen de toegepaste ethiek zijn de milieuproblematiek, bedrijfsethiek, media-ethiek en de bio-ethiek. Bekende medisch-ethische kwesties, zoals abortus en euthanasie, worden geschaard onder de bio-ethiek. Milieuproblematiek en bedrijfsethiek zijn waarschijnlijk de relevantste domeinen voor waterbedrijven omdat ze raken aan de dagelijkse werkzaamheden.

Brengt pragmatisme de toepassing dichter bij?

De huidige vormen van toegepaste ethiek komen voort uit de generatie filosofen die in de jaren 1960 de 'maatschappelijke relevantie' als maatstaf voor hun werk gebruikten. In Nederland werd in 1970 de Vereniging van Ethici opgericht met de credo 'het woord naar de wereld te brengen': praktische

toepassing dus. Dit was een tegenreactie op de abstracte, deductief-argumenterende benadering van de voorgaande periode.

Toch is de legitimiteit van de toegepaste ethiek bijna vijftig jaar later nog steeds niet vanzelfsprekend. Op welke gronden ontlenu de ethici hun deskundige status en hoeverre zijn hun conclusies meer dan persoonlijke overtuigingen? Er zijn talloze [organisaties](#) die vanuit religieuze overtuigingen bedrijven en overheden lobbyen voor meer economische rechtvaardigheid, mensenrechten, duurzaamheid, en milieubescherming. Dit is ook een soort toegepast ethiek. Maar wat is dan het verschil tussen toegepast ethiek en activisme?

Het pragmatisme is als ethische stroom wel anders omdat het niet verbonden is aan een bepaalde set principes over wat goed of slecht is. Pragmatisme maakte afgelopen decennia een terugkeer als brede filosofische beweging binnen de Verenigde Staten en in Europa. De Amerikaanse filosoof, Richard Rorty, was een van de belangrijkste moderne bepleiters van pragmatisme. Volgens Rorty is de ethiek een kwestie van "wij-intenties". Anders gezegd is moreel gedrag gebaseerd op het vermogen om anderen als 'een van ons' te zien. We voelen empathie voor andere wezens en willen pijn vermijden en plezier verwerven. In de praktijk betekent 'goed' of 'ethisch' handelen volgens de pragmatisten 'het grootste geluk voor het grootste aantal'.

Het pragmatisme gaat niet uit van zaken die universeel 'goed' of 'slecht' zijn. Niets is inherent waar of goed, ook niet bekende principes zoals vrijheid, gelijkheid, mensenrechten etc. Andere ethische visies, zoals de plichtsethiek, gaat wel uit van dit soort basisprincipes. Het pragmatisme is maar een van de stromingen die toegepast worden. In het volgende hoofdstuk over toegepaste milieuetiek kijken we wel naar het pragmatisme als voorbeeld omdat een bredere analyse te veel is voor een trendalert en omdat pragmatisme specifiek gericht is op het verbinden van de praktijk met de theorie (en deze trendalert gaat over toegepaste ethiek). Hoe dit uitpakt voor de milieuetiek leest u straks.

Plichtsethiek, gevolgenethiek, deugdetiek, en zorgetiek zijn de dominante stromingen met daarnaast ook moreel pluralisme: het erkennen van verschillende ethische waarden naast elkaar. De uitkomsten van toegepast ethiek hangen dus af van welke ethische visie aangenomen wordt. Een van de belangrijkste verschillen tussen de stromingen in de ethiek is of het belangrijker is om te handelen naar een principe of dat het belangrijker is wat de gevolgen zijn van het handelen. Er zijn geen definitieve antwoorden op dit soort vragen en uiteindelijk moeten we ons daarbij neerleggen. De hedendaagse ethiek heeft dus meer weg van een publieke debat dan voorschriften van wijsgeleerden. Ethici zien beleidsondersteuning als een zinvolle taak, maar ook "enige orde aanbrengen in de chaos" (1994, p.97) zoals Frans Jacobs, voormalige hoogleraar Ethiek aan de UvA, het formuleerde.

De rol van 'ordeschepper' of 'begeleider van het denken' lijken een aantal jonge, bekende Nederlandse filosofen op zich te hebben genomen. Denk bijvoorbeeld aan [Rob Wijnberg](#), filosoof en oprichter van De Correspondent, [Stine Jensen](#), schrijfster en filosoof, en "volksfilosoof" [Bas Haring](#). Jensen heeft bijvoorbeeld een [website](#) waar kinderen haar vragen kunnen stellen en heeft een filosofische opvoedboek geschreven voor ouders. Dit zijn hele praktische denkgereedschappen voor alledaagse kwesties.

Toegepaste milieuetiek

De opkomst van "groene" partijen in de jaren tachtig in Europa ging gepaard met een sterke verdeling tussen de "realisten" versus de "fundamentalisten". De realisten wilden vervuiling en bronuitputting tegengaan. Ze richtten zich op kwetsbare ecosystemen en bedreigde soorten en probeerden hun doelen te realiseren door samenwerking tussen het bedrijfsleven en de overheid te faciliteren.

Aan de andere kant pleitten de fundamentalisten voor radicale verandering, nieuwe prioriteiten, en zelfs de omverwerping van het kapitalisme en liberale individualisme. Deze fundamentele ideologische vertrekpunten werden door hen gezien als de echte oorzaken van menselijke milieuverwoesting. Het toepassen van de ethische overtuigingen van de realisten deden volgens de fundamentalisten niets aan deze basisoorzaken. Tegelijkertijd is het de fundamentalisten ook niet gelukt hun radicale veranderingen doorgevoerd te krijgen. Het vertalen van morele principes naar praktische interventies is lastig.

Dat het zo moeilijk is om milieueethiek toe te passen, komt deels doordat mensen uiteenlopende belangen en moralen hebben, maar ook doordat we diverse interpretaties hebben van de problemen en de oorzaken, laat staan de (wenselijke) oplossingen. Volgens de technofoben worden milieuproblemen door de moderne wetenschap en techniek veroorzaakt. Daarentegen verwachten de ecocraten dat alle oplossingen voor milieuproblemen juist uit de wetenschap en de techniek zullen komen. Vanuit een ecocentrisch perspectief stellen sommige denkers de vraag of de (huidige) democratie de milieucrisis wel aan kan. Anderen zien juist de oplossingen in een verdergaande vorm van democratisering, zoals de 'deliberatieve politiek'. De milieueethiek is eind jaren '70 als discipline begonnen en er is nog steeds weinig consensus over de wat de belangrijkste vragen zijn.

Laten we pragmatisme als benadering voor het ontwikkelen van toepasbare milieueethiek als voorbeeld nemen. Deze uitgangspositie brengt toch wel een aantal belangrijke problemen met zich mee. Als de morele verantwoordelijkheid tussen mensen berust op een wederkerigheidsprincipe, zoals sommige pragmatici stellen, dan hebben we strikt gezien geen verantwoordelijkheid richting dier, milieu en misschien ook niet richting toekomstige generaties. De relaties tussen deze 'types' belanghebbenden zijn niet gelijkwaardig en de hedendaagse mens kan met deze belanghebbenden geen afspraken maken. Door de klimaatverandering, biodiversiteitsverlies, en bijvoorbeeld kernafval kunnen bestaande mensen

toekomstige generaties bijvoorbeeld toch wel zwaar negatief beïnvloeden. Er zijn uiteenlopende meningen over hoe we moeten omgaan met 'het geluk' van deze wezens.

Aan de ene kant stellen 'human rights' ethici dat een mens eerst moet bestaan om rechten te hebben. Dit is het wederkerigheidsargument. Het resultaat van dit vertrekpunt zou zijn dat we toekomstige generaties niet meenemen in ethische overwegingen. Andere groepen stellen dat we wel rekening moeten houden met toekomstige generaties, maar binnen deze groep is er weer geen overeenstemming over hoe we dit moeten operationaliseren; wat betekent het in de praktijk? Hoe kunnen we toekomstige generaties vertegenwoordigen als we er geen afspraken mee kunnen maken?

Pragmatisten richten zich op 'het grootste geluk voor het grootste aantal', maar gaat het alleen om het aantal levende mensen of meer dan dat? Als we naast toekomstige generaties ook andere levende organismes mee willen rekenen wordt het meteen meer ingewikkeld. Toch zijn er voldoende argumenten om dit wel te doen. Mensen voelen empathie voor niet-menselijke wezens en kunnen hun pijn en plezier beïnvloeden. De niet-antropocentrische ethici die deze uitgangspositie aannemen zijn het echter vaak niet eens over of we alleen bewuste organismes, zoals dieren, mee moeten rekenen of zelfs alle levende organismes.

Naast toekomstige generaties en niet-menselijke wezens is er in de milieueethiek ook veel discussie over wat de juiste schaal zou zijn om ethische overwegingen toe te passen. Gaat het over hele ecosystemen, bepaalde soorten, of individuele organismes? Er wordt bijvoorbeeld [nagedacht](#) over de principe of we de levens van individuele mensen mogen opofferen om de mens als soort te redden. Los hiervan zouden we ook 'de biodiversiteit' als waarde kunnen zien. Deze vragen zijn ook van praktisch belang nu. Dierentuinen moeten kiezen of ze de laatste enkelingen van een soort kunstmatig in stand gaan houden om de soort te bewaren, of om dit niet te doen omdat het ten koste gaat van het levensgenot van het individu. Wat is ethisch verantwoord? Waterbedrijven komen in aanraking met vergelijkbare vraagstukken als het gaat om bijvoorbeeld hertenpopulaties en duinbeheer.

Dit soort abstracte, theoretische vraagstukken kunnen de indruk geven dat de toepassing ver weg is en gaat blijven. Maar de ethiek is niet alleen nuttig voor het onderbouwen van beslissingen en handelingen zodra de problemen bepaald zijn. De ethiek heeft misschien nog meer te bieden tijdens betekenisvorming, terwijl we een (gezamenlijk) beeld aan het vormen zijn van wat er aan de hand is en waar de prioriteiten liggen. Hoe ziet een beter milieu eruit? Wat waarderen we? Waar streven we naar? Het toepassen van de ethiek voor waterbedrijven heeft meer te maken met het debat faciliteren dan zelf alle antwoorden vinden. Maar naast het proces zijn er voor de watersector ook

voldoende principes die bedrijven als leidraad kunnen gebruiken.

Handvest voor Water Ethiek

In 2015 heeft een internationaal stuurgroep, met steun van de World Water Forum en UNESCO, een conceptversie van het mondiale [Handvest voor WaterEthiek](#) gepubliceerd. Het handvest is op het World Water Forum in Zuid-Korea gepresenteerd, met als doel het bereiken van consensus rondom een duidelijke reeks ethische principes. Als gevolg van een gebrek aan financiering laat een definitieve versie van dit handvest echter op zich wachten. Het concepthandvest geeft een morele basis voor beslissingen die niet in financiële termen uitgedrukt kunnen worden en die niet wettelijk verplicht zijn.

De gekozen benadering voor het handvest lijkt op eerste gezicht het meeste weg te hebben van plichtethiek/deontologie, maar misschien ook gewoon duidelijke richtlijnen voor conformisme. In ieder geval worden een aantal basisprincipes voorgeschreven. In sommige andere sectoren is dit soort toegapaste ethiek al meer gemeengoed, zoals in de medische sector waar aankomende artsen les krijgen over de plichten die hun toekomstige beroep met zich meebrengt, waaronder beroepsgeheim en privacy.

Het formuleren van de morele basis voor dit handvest is een participatief proces geweest met inbreng van onderzoekers, bedrijven, steden, overheidsinstanties, inheemse volkeren, en ngo's. Naast het definiëren van heldere principes en richtlijnen voor toegepaste ethiek

in waterpraktijken is het handvest ook bedoeld om het bewustzijn te vergoten aangaande de ethische implicaties van waterbeleid en waterbeslissingen op verschillende schalen. Het handvest is rondom vijf dimensies gestructureerd:

1. Ecologisch
2. Economisch
3. Sociaal
4. Cultureel
5. Governance

Binnen de economische dimensie is het 'principe de vervuiler betaalt' bijvoorbeeld belangrijk. Dit houdt in dat degene die schade aan het milieu toebrengt de economische kosten zou moeten betalen. In de Nederlandse context kunnen we ons afvragen of dit principe voldoende toegepast wordt, gezien drinkwaterbedrijven de zuiveringstechnieken steeds geavanceerder moeten maken terwijl chemische fabrieken schadelijke stoffen lozen waarvoor nog geen milieunormen bestaan (zie 'legalisme' in Tabel 1). Agrariërs betalen ook niet voor de milieuschade die resulteert van bemesting en bestrijdingsmiddelen. De OECD heeft dit reeds als aandachtspunt voor de Nederlandse watersector aangekaart. Onder de hoofdstuk van het handvest dat ingaat op het operationaliseren van de ecologische principes wordt de afweging tussen landbouw en milieu verder expliciet benoemd met als advies het bespreken van de verschillende waarden/gebruiksfuncties samen met alle belanghebbenden in een stroomgebied. Deze aanpak past dan weer eerder bij pragmatisme dan bij plichtethiek; beslissingen worden genomen op basis

van de specifieke omstandigheden - niet op basis van onveranderlijke principes.

Naast de dimensie-specifieke principes worden in de handvest ook vier algemene principes toegelicht die volgens de makers op alle dimensies van toepassing zouden zijn:

- Het voorzorgsprincipe;
- Water als gemeenschappelijke middel
- Billijke generatiebetrekkingen
- Waterkennis

Hier wordt dus al positie ingenomen aangaande een aantal van de ingewikkelde discussies in de voorgaande hoofdstuk, zoals de verantwoordelijkheden richting toekomstige generaties. Hoewel de afzonderlijke principes helder geformuleerd zijn biedt het handvest weinig houvast voor waterbedrijven die in de praktijk verschillende principes moeten afwegen om te komen tot besluiten. De auteurs refereren wel naar participatieve processen, waarbij de perspectieven van alle belanghebbenden meegenomen worden.

Vraagstukken in de watersector

Vrijwel alle beslissingen en handelingen van waterbedrijven betreffen ethische overwegingen. In de huidige cultuur van de sector, waar hoofdzakelijk ingenieurs naar technische en economische optima op zoek gaan, worden dit soort vragen soms op een oppervlakkig manier behandeld of wordt gewezen naar de wet (zie legalisme in Tabel 1). Toch zijn de waterbedrijven op eigen initiatief begonnen met bijvoorbeeld MVO zelfverklaringen en projecten in

ontwikkelingslanden. De missie van de bedrijven als 'publieke nutsvoorziening' resulteert ook in een rolopvatting en zelfbeeld waarin de werkzaamheden meestal vanzelfsprekend 'goed' zijn moreel gezien.

In de onderstaande tabel geven we voorbeelden van ethische overwegingen voor ieder stap binnen de watercyclus. Dit is geen uitputtende lijst, maar het is misschien wel interessant voor waterbedrijven om deze lijst aan te vullen en gebiedsspecifiek te maken samen met lokale stakeholders.

Stap in de watercyclus	Voorbeelden van ethische overwegingen
Waterkering	Welke niveau van bescherming tegen overstromingen moet gerealiseerd worden waar en voor wie (billijkheid)?
Waterbronnen	Mogen drinkwaterbedrijven eeuwenoud grondwater benutten als bron? Wie moet betalen voor het toepassen van geavanceerde technieken om veilig drinkwater te kunnen maken van verontreinigde bronnen? Wie krijgt water eerst als er een tekort is (verdringingsreeks)?
Zuivering	Welke stoffen mogen de waterbedrijven aan drinkwater toevoegen, bijv. fluoride om tandbederf te voorkomen? Remineralisatie?

Distributie	In hoeverre mogen drinkwaterbedrijven het publieke distributienetwerk dimensioneren op watervraag uit industrie? Wie profiteert en wie betaald?
Huishoudelijk gebruik	Wie is verantwoordelijk voor de waterleidingen binnenshuis (hygiëne en veiligheid)? Wie mag energie terugwinnen uit huishoudelijk water? Hoe open moeten de waterbedrijven zijn over welke stoffen er in het drinkwater zit?
Riolering	Wie betaalt voor het leggen van rioolleidingen naar afgelegen buitengebieden? Is het terecht dat er geen verschil wordt gemaakt in de tarieven voor een één- of een meerpersoonshuishouden? Mogen bewoners zich afkoppelen van de centrale netwerk?
Afvalwaterzuivering	Mogen chemische fabrieken en ziekenhuizen "lozen op de norm", en wie is verantwoordelijk voor schadelijke stoffen waarvoor geen milieunormen bestaan?

Tabel 2: Voorbeelden van ethische overwegingen.

Naast de biofysische stappen in de watercyclus zijn er natuurlijk ook socio-culturele aspecten waarbij

ethische overwegingen een rol spelen. Denk bijvoorbeeld aan het financieel governance systeem. De Nederlandse watersector kreeg in 2014 advies van de OECD over hoe de verantwoording en regulering van waterdiensten beter te organiseren. Bijvoorbeeld, wie bepaalt of een (infrastructurele) investering nodig is of niet? Dit is veel meer dan alleen een economische kwestie.

Begin 2016 heeft de Autoriteit Consument & Markt (ACM) de Inspectie Leefomgeving en Transport (ILT), aangewezen toezichthouder van de waterbedrijven, geadviseerd dat de drinkwaterbedrijven nog steeds onvoldoende transparantie geven in de drinkwatertarieven. De drinkwaterbedrijven hebben van de ILT een aantal jaar de tijd gekregen om de naleving te verbeteren. De problemen betreffen vooral "de scheiding van kosten voor drinkwater- en niet-drinkwateractiviteiten, de relatie tussen kosten en tarieven, het meten van kostenefficiëntie en het betrekken van de efficiëntieverbetering in de tarieven" (ACM, 2016). Dit is direct ook een wettelijk vraagstuk, maar de drinkwaterbedrijven kunnen misschien het beste een stap verder gaan en met de belanghebbenden samen kijken wat ethisch wenselijk is.

Naast de transparantie van tarieven zijn er diverse ethische vragen die voortvloeien uit de bijzondere positie van drinkwaterbedrijven als publieke monopolisten: Is het ethisch verantwoord voor drinkwaterbedrijven om dochterondernemingen te stichten, en onder welke voorwaarden? Is het aan

drinkwaterbedrijven om een deel van de middelen aan ontwikkelingshulp uit te geven, en op welke manier?

Er zijn ook genoeg voorbeelden van activisme op basis van ethische argumenten wereldwijd, zoals de [protesten tegen de Dakota-pijplijn](#), maar ook in de Europese watersector: Sinds 2012 is de European Citizens' Initiative (ECI) bezig met de [right2water campagne](#) waarin ze streven naar gegarandeerde toegang tot drinkwater en sanitaire voorzieningen voor iedereen in Europa. Daarnaast willen ze geen liberalisering van waterdiensten. Eind 2016 besloot Slovenië het recht op water te [integreren in de grondwet](#). In tegenstelling tot de Europese Commissie ziet de [European Public Service Union](#) (EPSU) en de ECI water als een mensenrecht dat beschermd moet worden tegen privatisering. Eind juni 2017 presenteerden de ECI en de EPSU een voorstel om gegarandeerde toegang tot drinkwater en sanitaire voorzieningen op te nemen in EU-wetgeving. Dit voorstel, ondertekend door meer dan twee miljoen mensen, heeft nog niet geresulteerd in concrete voorstellen van de Europese Commissie.

Richting te toekomst zien we ook opkomende ethische vraagstukken, bijvoorbeeld als het om decentralisatie gaat. Als decentrale initiatieven steeds meer gebruik maken van grijs tapwater, of zelfs helemaal van het centrale netwerk afkoppelen, waardoor de drinkwatervraag afneemt, wie draagt dan de extra kosten voor het onderhouden/aanpassen van het centrale netwerk? En wie zorgt dat het drinkwater betaalbaar blijft voor de resterende gebruikers? Voor

het beantwoorden van ethische vraagstukken in de watersector zijn er al diverse afwegingskaders beschikbaar en in gebruik.

Bestaande afwegingskaders

Voor de publieke nutsvoorziening is er redelijk veel politiek/maatschappelijk belangstelling voor beleid aangaande inkoop, inhuur en aanbesteding. Dit is een heel concreet gebied waarin bedrijven ethische principes toe kunnen passen. Begin 2017 verscheen de ISO 20400 richtlijn voor duurzaam inkopen, die praktische handvatten biedt voor het inrichten en borgen van een ethisch verantwoord inkoopproces.

Overheden stellen bij hun inkoop op drie terreinen eisen: milieu, sociale omstandigheden en 'social return'. Concreet komt social return meestal neer op inzet door opdrachtnemers die via de arbeidsmarkt ten goede komt aan kwetsbare groepen. Wat betreft het milieu zijn de toepassingen heel concreet. Denk bijvoorbeeld aan inkoop van computers, waarbij hoe energiezuinig ze zijn bepalend is in de keuze. Bij infrastructurele investeringen is het bijvoorbeeld wenselijk dat bouw materiaal wordt hergebruikt. De ethische overwegingen die aan deze toepassingen ten grondslag liggen worden echter niet expliciet benoemd.

Er wordt wel vaak verwezen naar algemene waarden, zoals duurzaamheid en integriteit. Via het Besluit Aanbestedingsregels voor Overheidsopdrachten (BAO) heeft de Nederlandse overheid de EU-richtlijn

2004/18/EG opgenomen in de nationale wetgeving. De algemene beginselen van dit besluit zijn:

- Niet discriminerend;
- Transparant;
- Objectiviteit;
- Proportionaliteit;

Voor aanbestedingen worden deze beginselen verder vertaald naar concrete criteria etc. voor de toepassing. Maar het is natuurlijk ook mogelijk om deze principes op andere gebieden toe te passen, zoals bijvoorbeeld het bepalen van, en communiceren over, drinkwatertarieven.

Naast de wetgeving en ethische principes voor inkoop, inhuur en aanbesteding bestaat duidelijke [systematiek voor bedrijven](#) voor het opstellen van duurzaamheidsrapporten. [Het SDG kompas](#) is bijvoorbeeld specifiek gemaakt om bedrijven te laten zien hoe ze hun strategieën en werkzaamheden af kunnen stemmen met de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen van de Verenigde Naties. Verder [specifiek voor mensenrechten](#) is uitgebreide informatie over principes en cases beschikbaar. Dit soort methodes zijn inmiddels zeer omvangrijk met hele specifieke indicatoren en instrumenten om vergelijkingen te maken en mogelijke verbeteringen door te voeren. Diverse adviesbureaus bieden ook ondersteuning bij het invoeren van deze instrumenten bij bedrijven. Een van de benaderingen die afgelopen jaren veel vooruitgang heeft geboekt, met betrekking tot zowel duidelijke principes als toepassingen in de praktijk, is Corporate Responsibility – in het

Nederlands Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen.

Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen

Rond 2010-2011 hadden verschillende drinkwaterbedrijven, [waaronder PWN](#), MVO als strategisch project benoemt en inmiddels werken ze al jaren met een MVO zelfverklaring, conform de ISO 26000-normen waarin staat beschreven hoe het bedrijf aan zeven MVO kernthema's voldoet:

De zeven MVO kernthema's van ISO 26000

MVO gaat in de eerste plaats over ondernemen en dus niet burgers en de overheid. Het gaat om het operationaliseren van de ambities die bedrijven hebben om verantwoordelijkheid te dragen voor problemen zoals klimaatverandering. De OECD-richtlijnen voor MVO zijn wel belangrijk omdat de Nederlandse

overheid deze gebruikt om aan bedrijven helder te maken wat ze verwachten op dit gebied.

MVO Nederland is een netwerkorganisatie die organisaties informeert en verbindt met als doel hert versnellen van de ontwikkelingen richting maatschappelijk verantwoord ondernemen. Op de [website van MVO Nederland](#) staat uitgelegd hoe de bedrijfsethiek wordt geïnterpreteerd en geoperationaliseerd op dit gebied. MVO Nederland kijkt naar acht bedrijfsprocessen waar een organisatie verbetering kan boeken:

- Communicatie & Marketing
- Export
- Financiën
- Human Resources
- Huisvesting, ICT & Bedrijfsvoering
- Inkoop & keten
- Mobiliteit
- Risicomanagement

Ook op andere gebieden zijn er richtlijnen, zoals Maatschappelijk verantwoord innoveren (NWO-MVI) voor onderzoek. Voor al deze processen worden diverse tools, trainingen en praktijkvoorbeelden aangeboden.

Wat opvalt aan de resultaten van de meeste duurzaamheidsrapportages, en bijvoorbeeld ook aan de MVO-verklaringen van drinkwaterbedrijven, is dat iedereen het bijzonder goed doet. Dit terwijl Nederland in Europa zeker geen koploper is voor wat betreft bijvoorbeeld klimaat en diversiteitsbeleid. Dit zegt iets

over de sector maar ook iets over keurmerken en verantwoordingsrapportages als middel voor het toepassen van de ethiek.

René ten Bos, filosoof en organisatiedeskundige, is er kritisch over: "In een bedrijfsethiek van procedures, regels, codes en stakeholder-analyses is weinig ruimte voor existentiële twijfel en onzekerheid, voor gevoelens als verontwaardiging en angst, droefheid en verveling." (Bos, 2003). Volgens Bos moeten we juist deze 'negatieve' emoties en tegengeluiden horen om ethisch te kunnen handelen. Brengen we de ethiek naar de praktijk toe via keurmerken, certificering, en verantwoordingsrapportages?

Keurmerken, certificering, en verantwoordingsrapportages

De basis 'meting' van de prestaties van drinkwaterbedrijven van bron naar tap wordt uitgevoerd in een driejaarlijkse benchmark door de branchevereniging VEWIN. Deze benchmark is wettelijk vastgelegd in de Drinkwaterwet. De waterbedrijven worden vergeleken op vier thema's: Waterkwaliteit, Dienstverlening, Milieu, en Financiën en Efficiency. Gezien de veranderende context is het altijd zinvol om vragen stellen of deze thema's en de uitwerking van de benchmark vernieuwd moet worden. Het zou ook goed mogelijk zijn om ethische principes uit andere afwegingskaders daarin mee te nemen. Toch zal dat niet perse resulteren in meer toepassing van de ethiek in de watersector.

Hoewel keurmerken en verantwoordingsrapportages waardevol zijn, dekken ze lang niet alles. Deze benaderingen zijn meer een operationalisering van legalisme en conformisme (zie Tabel 1). Het is zinloos om ethische afwegingen te reduceren tot een vinklijstje van vooraf vastgestelde acties. Als iets niet in de normen staat beschreven betekent dat niet dat het onbelangrijk is. Het is zelfs zo dat de stimulans voor verbetering weg kan vallen wanneer alle normen bereikt zijn. MVO Nederland heeft dit ook geconstateerd en is bezig met bedrijven meer holistische praktijken aan te bieden. Wat kunnen de waterbedrijven leren van al deze ontwikkelingen?

Relevantie

In de praktijk van de waterbedrijven zelf is er winst te boeken als het gaat om het toepassen van de ethiek. Voor belangrijke beslissingen, aangaande bijvoorbeeld grote investeringen in infrastructuur, worden vaak multi-criteria analyses gebruikt waarin verschillende criteria tegen elkaar afgewogen worden. Door te streven naar 'objectiviteit' sluiten de beslissers bij waterbedrijven juist de belangrijke ethische vraagstukken uit. Sommige bedrijven brengen de 'duurzaamste variant' ook nooit in kaart en zoeken direct een optimum tussen de proxies voor people, planet, en profit.

Ethische principes zijn meestal niet te reduceren tot meetbare eigenschappen. Voor het beeld van het waterbedrijf in de maatschappij (conformisme) maar ook voor het zelfbeeld en invullingen van de eigen

missie (ethiek) is het verstandig om de ethiek meer integraal in de bedrijfsvoering een plek te geven. Dit voorjaar is [het Platform Integriteit & Bedrijfsethiek](#) opgericht, om beslissers te ondersteunen bij het vinden van oplossingen voor ethische vraagstukken. Ook verbonden aan dit initiatief is een [Ethics Lab](#) dat bedoeld is om ruimte scheppen voor integriteit en ethiek bij het management en op de werkvloer. Daarnaast biedt [Governance & Integrity Nederland](#) ondersteuning bij het 'moreel leren' binnen in de organisatie. Dit soort cursussen en ontmoetingsplekken kunnen interessant zijn voor werknemers bij waterbedrijven die meer fundamenteel aan de slag willen met hun ethische vraagstukken.

Als het om praktische middelen en aanvullingen voor bestaande afwegingskaders gaat dan zijn er een aantal uitkomsten, zoals 'de nieuwe balans' van de [Europese Economy for the Common Good Community](#) die bedrijfsprestaties langs andere criteria laat meten:

- Impact op de kwaliteit van leven, vandaag en voor toekomstige generaties
- Aandacht voor menselijke waardigheid
- Bevordering van sociale rechtvaardigheid
- Duurzaamheid van het milieu
- Democratische samenwerking
- Transparantie

In de Nederlandse watersector is er ook ervaring met het meenemen van uiteenlopende politieke perspectieven in praktische watervraagstukken. De waterschappen hebben misschien directere politieke legitimiteit door het feit dat ze een gekozen bestuur

hebben. De overeenkomsten en verschillen tussen de waarden en ethische standpunten van de verschillende partijen worden besproken, ook met vertegenwoordigers van belanghebbende organisaties en samenwerkingspartners. Deze bestuurlijke gesprekken resulteren uiteindelijk in een waterbeheerplan waarin staat beschreven hoe de visies in maatregelen, projecten, en activiteiten voor de komende bestuursperiode vertaald worden. Drinkwaterbedrijven hebben een Algemene Vergadering van Aandeelhouders, bestaande uit de gemeenten en provincies in het voorzieningsgebied, waar ze verantwoording aan afleggen. Waterorganisaties zouden hiernaast ook meer expliciet hun ethische vraagstukken met belanghebbenden in hun gebied kunnen bespreken en bijvoorbeeld een lokaal handvest voor waterethiek kunnen opstellen.

Meer informatie

- <https://www.acm.nl/nl/publicaties/publicatie/16999/Advies-Drinkwatertarieven-2016/>
- <http://waterethics.org/news/>
- <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-environmental/>
- Brennan, A. and Lo, Y.S., 2010. Understanding Environmental Philosophy, London: Acumen.
- Brennan, A., 2014 [1988]. Thinking About Nature, London Routledge.
- Brown, p. G & J. J. Schmidt (Eds). 2010. Water Ethics: Foundational Readings For Students and Professionals. IslandPress.

- Singer, P. 1979. *Practical Ethics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Keulartz, J., Schermer, M., Korthals, M., & Swierstra, T. 2004. Ethics in technological culture: a programmatic proposal for a pragmatist approach. *Science, Technology, & Human Values*, 29(1), 3-29.
- Zwart, H. 1999. Praktische filosofie als filosofische praktijk-en als teratologie. *Filosofie & Praktijk*, 4, 169-178.
- <http://www.diederikvanderhoeven.nl/columns/opende-zaken/>
- Jacobs, F. 1994. *Gerede twijfel bij Gerard de Vries' Gerede Twijfel*. *Filosofie & Praktijk*.
- <http://cyrillansink.nl/teksten/interviews/renten-bos-hoogleraar-filosofie-managementwetenschappen>
- *Water Governance in the Netherlands: Fit for the Future?* OECD publishing. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264102637-en>
- *The Water Ethics Network Charter*: <http://waterethics.org/the-water-ethics-charter/>
- <http://right2water.eu/>
- Falkenmark, M., & Folke, C. 2002. The ethics of socio-ecohydrological catchment management: towards hydrosolidarity. *Hydrology and Earth System Sciences Discussions*, 6(1), 1-10.
- Feitelson, E. 2012. What is water? A normative perspective. *Water Policy*, 14(S1), 52-64.
- Boschma, E. en Kaptein, M. 2016. *Leiderschap in ethiek: Inspiratie voor een baanbrekende ethiek voor bedrijven*. VNO-NCW en MKB Nederland.
- ten Bos, R. 2003. *Rationele engelen: moraliteit en management*. Boom Koninklijke Uitgevers.